

ARAB XALIFALIGI DAVRIDA MOVAROUNNAHR

Qo‘qon universiteti Andijon filiali

It va ijtimoiy gumanitar fanlar fakultet

Tarix yo‘nalishi 25_06 guruh talabasi

Umarjonova Mukarramoy Sanjarbek qizi

Annotasiya mazkur maqolada Arab xalifaligi davrida Movarounnahr va islom dinining kirib kelishi yoyilishi Muhammad payg‘ambar (s.a.v) davrlari. Kalit so‘zlar Futuh al buldon, Tarixi rasuli va muluk, itoat, bo‘ysunish, muslim, musulmonlar, hijrat, Xulofoiy rashoddin, Movarounnahr.

Jahon tarixidan ulkan iz qoldirgan davlatlardan biri Arab xalifaligidir. Arab xalifaligi davri O‘rta Osiyo, Eron, Afg‘oniston, Yaqin va O‘rta Sharq, shimoliy Hindiston, Pireney yarim oroli va shimoliy Afrika xalqlarining ijtimoiy , iqtisodiy, madaniy taraqqiyotida o‘ziga xos yuksalish davrini belgilab beradi. Islom dinining vatani Arabiston yarim orolida. Arablar semit qabilalari guru-higa mansub bo‘lib asosan ko‘chmanchi chorvachilik bilan hayot kechirgan-lar. Ko‘chmanchilar badaviylar dep yuritilgan. Vohalaridagi aholi dehqonchi-lik bilan shug‘ullangan. Dengiz bo‘ylari vohalarda shaharlar qad rostlagan bo‘lib ularda asosan savdo-sotiq va hunarmandchilik bilan kun ko‘ra oladi-gan aholi yashar edi. VI asrning ikkinchi yarmi, VII asrning birinchi yarmida-gi arab ijtimoiy hayoti juda murakkab va rang-barang edi. Unda

urug‘-aymoqchilik munosabatlari endigina kurtak ochib kelayotgan feodal munosabatlar bilan chatishib ketgan edi. Asosiy savdo yo‘llarining bu hududdan o‘tishidan arab zodagon savdo aholi juda manfaatdor edi . Lekin mamlakat- da bu paytda siyosiy parokandalik hukm surar edi. O‘zaro qabilaviy urushlar natijasida dehqonchilik va savdo-sotiq ishlariga katta zarar etkazilar xona- vayronlik avj olgan edi. Bu holat arab aslzoda guruhleri, zodagonlari manfaatiga zid bo‘lib, mamlakat iqtisodiy yo‘nalishida yuqoridagi salbiy holatlar katta zarar etkazar edi. Yuqoridagi vaziyat ham turli tabaqa,

toifa kishilarining o'zaro hamjihatlikka yagona, kuchli davlat atrofiga birlashishga chaqirar edi. Aholi ichida ko'p

zudlik-butfarastlik urf edi. Ka'bada 360 ta but bo'lib ularning eng yiriklari Hubal va Lut bo'lgan. Shunday vaziyatda islom to'g'ri va haq yo'lni ko'rsatuvchi din sifatida yuzaga keldi. Islom bu Alloh yagona dep e'tirof etib

unga bo'ysunmoqlik va butun qalbi bilan unga ixlos qilmoqlik hamda Alloh buyurgan dini e'tiqodga iymon keltirmoqlik demakdir.

Islom "itoat" , "bo'ysunish" ma'nolarini bildiradi. Bu dinning asoschisi Muhammad payg'ambar (s.a.v) (570-632) makkalik Abdullohning o'g'li bo'lgan. Uning bobosi Abdumutallib Quraysh qabilasining boshlig'i bo'lgan. Muhammad payg'ambarning ta'limotiga ergashganlarni " muslim" (musulmon) , yani itoatkorlar dep yuritganlar. O'z payg'ambarlik faoliyatini Muhammad Makkada boshlangan. Makka Arabiston yarim orolining g'arbiy qismidagi Hijoz viloyatida joylashgan shahar bo'lib bu yerda Ka'ba joylashgan edi. Diniy ta'limotga ko'ra Ka'bani Odam Ato barpo qilgan bo'lib uni Ibrohim payg'ambar o'z o'g'lini Ismoil bilan birga qayta qurgan va birinchi haj safarini uyushtirgan. Ka'baning ichida muqaddas tosh

"Hajar-ul-asvod o'rnatilgan. Har yili bu muqaddas joyga millionlab musulmonlar ziyoratga keladilar. Muhammad payg'ambar (s.a.v) Muslim musulmonlarning yagona Alloh oldida teng ekanliklarini, yaratganning o'zi rizq-ro'z ulashishini jamiyatdagi adolatsizlikka qarshi jazo muqarrar va har bir kishi bu dunyodagi ishlariga ko'ra taqdirlanishi, inson yaratganga yolg'iz Allohgagina etiqot qilishni targ'ib qiladi. Bu ta'limot aholining barcha qatlamlari manfaatlariga mos bo'lib, tez orada birinchi navbatda shahar ahli ichida tarqala boshlaydi. Lekin yangi din tarafdorlarining ahvoli ularning etiqotlariga ko'ra og'irlashib borgandan so'ng bir qism musulmon aholi Habashistonga, ba'zilar shimolga qarab ketishga majbur bo'ldilar.

Muhammad ham o'ziga qarshi turgan Quraysh qabilasi a'zolarining taqibi kuchayib ketgan 622 yil 16 iyulda o'zining eng yaqin do'sti va safdoshi Abu Bakr bilan Makkadan Madinaga ko'chishiga majbur bo'ladi. Bu arab tilida "hijrat" dep atalib shu

kundan boshlab musulmon olamida qabul qilingan hijriy yil boshlanadi. Hijriy yil hisobi 2 xil bo'ladi : hijriy - qamariy, yani oy hisobi bo'yicha va hijriy- shamsiy, quyosh hisobi bo'yicha. Madinada Muhammad payg'ambar (s.a.v) o'z ta'limotini davom ettiradi. Madinada Shuhrat qozongan makkaliklar butparastlik g'oyalariga qarshi ham harbiy ham siyosiy zarba bera boshlaydilar. Muhammad (s.a.v) payg'ambar vafot etgach 632yl ketma- ket "Xulofoiy rashoddin" haq yo'ldan borgan sahiih xalifalar nomlarini olgan Abu Bakr, Umar, Usmon va Ali 661ylgacha payg'ambar siyosatini davom ettirib Arabiston yarim orolida markazlashgan Arab xalifaligi davlatiga asos soladilar.VII asrning ikkinchi yarmidan boshlab

xalifalik kengaya borib o'z chegaralarini G'arb va Sharq tomon kengaytirishga harakat qildi. Yaqin va o'rta sharqning boy viloyatlari qo'lga olinib nihoyatda uyushgan va jangovar arab qo'shini shiddat bilan harakatlarini boshlab yuborgan edi. Bir vaqtning o'zida arablar o'z yurishlarini Vizantiya va Eronga qarshi olib bordilar. Sosoniylarning so'nggi vakili Eron shohi yozdigard III 632-651 arablarga qarshi turishga harakat qildi. Lekin Kadisiya 636 yl va Nahavand 642 yl dagi janglarda arablar qo'shini forslarga qaqshatqich zarba berib Sosoniylar sulolasiga barham berdilar. Vizantiyaga qarshi qilingan harbiy harakatlar natijasida Falastin, Misr, Suriya, Iroq egallandi. Xalifa Umar ibn al-Xattob 634-644 davrida ilk bora arab istilochilari Xuroson chegaralarida paydo bo'lgan edilar. Arab xalifaligi VII asr boshlaridan boshlab o'z hududlarini g'arb va sharq tomonga kengaytirish harakatini boshladi. 624 yilda Nahavanddagi jangda Eron sosoniylari tor-mor etilgach O'rta Osiyoyerlariga hujum uchun imkoniyat yaratiladi. Arablarning o'rta Osiyoga dastlabki yurishlari Ubaydulloh IBM Ziyod boshchiligidagi 651 yilda Marvni egallash bilan boshlandi. Arablar Amudaryo shimolda joylashgan yerlarga Movarounnahr yani daryoning ortidagi yerlar dep nom berishadi. Narshaxiy va arab muallifi yoqut bergan ma'lumotlarga ko'ra Muhammad payg'ambarning shaxsan o'zi Movarounnahrni bo'ysundirishni muqaddas dep hisoblagan va islomga etiqot etuvchilarni bu muqaddas ishga da'vat etganlar. 652 yilda arablar Balx shahrini egallashga muvaffaq bo'ldilar

o'sha yili Amudaryodan o'tib Movarounnahrğa hujum qilish rejasi arablar uchun muvaffaqiyatsiz tugaydi. Ammo Xuroson noibi Abdulloh ib Amir 652 yilda Chag'oniyonni egallashga muvaffaq bo'ldi. Bu esa ilk bor Movarounnahr yerlarini egallash edi. 654 yilda Sug'ddagi Maymurg' qal'asiga arablarning birinchi hujumi bo'ladi. 667 yilda Chag'oniyonga qayta yurish qilib eftaliylarga kuchli zarbalar beradi.

Arablar keng miqyosdagi hujumlarga tayyorgarlik ko'ra boshlagan edilar. Manbalarning ma'lumot berishicha Movarounnahrğa yurish qilishdagi harbiy- siyosiy tayyorgarlikdan biri, xalifalikning Basra va Kufa shaharlaridan 50 ming arab oilasi ko'chirib keltirilishi va Xurosonning turli shaharlariga garnizon sifatida joylashtirilishi bo'ldi. 673 yil oxiri 674 yilning boshi arablarning Xurosondagi noibi Ubaydulloh ibn Ziyod Movarounnahrğa hujum qilib Romitan va Poykandni egallaydi hamda Buxoro shaxrini qamal qiladi. Ammo buxoroliklar va turkiylarning Ittifoqi qo'shinlaridan qattiq

qarshilikka uchragach sulh tuzishga majbur bo'ladi. 676 yil Xurosondi yangi noibi Said ibn Usmon Buxoroga yurish qilib Buxoro malikasi Xutakxotun qo'shinlarini tor-mor etadi va Samarqandga hujum boshlaydi. Arablarning yarm asr davomida Xuroson noiblari tomonidan uyushtirilgan hujumlari, talon-torojlari o'lkalardagi harbiy siyosiy vaziyatlarni o'rganish, boyliklarini olib ketish maqsadida uyushtirilgan edi. 704 yilda Qutayba ibn Muslim Xuroson noibi etib tayinlangach Movarounnahrni butunlay bosib olishi harakati boshlanadi. O'rta Osiyodagi siyosiy parokandalik va kichik davlatlarning bir-birlari bilan tez-tez nizolarga borib turishi Qutaybaga juda qo'l keladi. 706 yil u katta qo'shin bilan Movarounnahrğa yurish boshladi va 707 yil Poykandni 15 kun qamal qilib so'ng egallaydi.

Xulosa qilib aytganda Arab xalifaligi davrida Movarounnahr va arab xalifaligi o'rtasidagi o'zaro aloqalar va tarixiy o'zgarishlar juda muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu davr o'z ichiga ko'plab siyosiy, madaniy, diniy va iqtisodiy o'zgarishlarni oladi. Arab xalifaligi davrida Movarounnahr juda muhim bir o'rin tutgan. Islomning tarqalishi, madaniy va ilmiy yutuqlar, siyosiy o'zgarishlar va iqtisodiy rivojlanish bu hududni

nafaqat arab dunyosi, balki butun dunyo uchun markaziy mintaqaga aylantirdi. Arablar tomonidan joriy etilgan islomiy qonunlar va boshqaruv tizimi Movarounnahrda uzoq davom etgan ta'sir ko'rsatdi va bu mintaqaning keyingi tarixiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi - Toshkent sharq 2000
2. Gumilyov L.N. Qadimgi turklar - Toshkent fan 2007
3. Sagdullayev A, Aminov B O'zbekiston tarixi davlat va jamiyat taraqqiyoti - Toshkent akademiya 2000
4. Sagdullayev A, Mavlonov O', O'zbekistonda davlat boshqaruvi tarixi o'quv qo'llanma - T Akademiya 2006
5. Eshov B.J, Odilov A.A, O'zbekiston tarixi 1 jild Toshkent Yangi asr avlodi 2014